

ขบวนการครูบาศรีวิไชย: เงินตรา บุญบารมี บนความเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจของล้านนา

มนวรัตน์ พรหมรัตน์¹

บทคัดย่อ

ขบวนการครูบาศรีวิไชยเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมที่สำคัญในเขตภาคเหนือตอนบน (ล้านนา) ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเศรษฐกิจ และสังคมอย่างกว้างขวางในล้านนาภายหลังการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐบาลสยาม บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาขบวนการครูบาศรีวิไชยในฐานะผู้กระทำทางเศรษฐกิจในห้วงเวลาดังกล่าว รวมถึงศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับการทำบุญในขบวนการครูบาศรีวิไชย โดยศึกษาผ่านเอกสารชั้นต้นที่สำคัญสองชิ้นซึ่งเขียนโดยผู้ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับครูบาศรีวิไชย จากการศึกษาพบว่าขบวนการครูบาศรีวิไชยกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจแบบใหม่รูปแบบหนึ่ง คือ “ตลาดเคลื่อนที่” ตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งขบวนการครูบาศรีวิไชยเดินทางไปก่อสร้างถาวรวัตถุ ตลาดดังกล่าวเป็นทั้งตลาดแรงงานและตลาดสินค้าที่เอื้อประโยชน์ให้กับทั้งชนชั้นนำ พ่อค้า และราษฎรสามัญ ขณะเดียวกันการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่มีผลตอบแทนเป็นรูปธรรมก็สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางศาสนาของขบวนการครูบาศรีวิไชยที่เน้นการสะสมบุญบารมีที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรมและมองเห็นได้ ขบวนการครูบาศรีวิไชยจึงทำให้มโนทัศน์เรื่องการทำบุญเป็นสิ่งที่มองเห็นได้และยังส่งผ่านไปสู่อารมณ์ชนด้วยการใส่ชื่อบุคคลที่ทำบุญผ่านระบบการพิมพ์เผยแพร่ การทำบุญในขบวนการครูบาศรีวิไชยจึงไม่ได้เป็นเพียงแหล่งสะสมบุญแต่ยังเป็นแหล่งสะสมทุนทางสังคมให้แก่กลุ่มพ่อค้าคหบดีในฐานะผู้อุปถัมภ์ศาสนา รายใหม่ด้วย นอกจากนี้ขบวนการครูบาศรีวิไชยยังก่อให้เกิด

¹ อาจารย์ ประจำหลักสูตรศึกษาทั่วไป สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

การแสวงบุญที่ไม่จำกัดเฉพาะการเดินทางไปยังสถานศักดิ์สิทธิ์แต่หมายรวมถึงการแสวงบุญผ่านตัวบุคคลด้วย อันหมายถึงครูบาศรีวิชัยในฐานะตนบุญ

คำสำคัญ: ครูบาศรีวิชัย เศรษฐกิจ เงินตรา บุญ ถิ่นนา

Khruba Sriwichai Movement: Cash, Merit, and the Economic Changes in Lanna

Manawat Promrat²

Abstract

Khruba Sriwichai movement is an important political and economic phenomenon in upper northern Thailand (Lanna) during the latter half of 25th Buddhist Century after the centralization policy of Siam government. This article aims to study Khruba Sriwichai movement as an important economic agent and the relationship between economic changes and the concept of ‘merit making’ by using a historical approach. This study focuses on 2 important primary sources written by the authors intimated with Khruba Sriwichai. The study found that Khruba Sriwichai movement acted as a new form of economic center in form of ‘mobile market’ which moved from place to place during the monastery construction project of Khruba Sriwichai movement. The rise of cash economy in Lanna led the elite, merchants, and commoner enjoyed the benefits from this labor and commodity mobile market. The new concept of merit making in Khruba Sriwichai movement which based on the idea of ‘visible merit’ reflects the expansion of cash economy with the idea of ‘visible profit’. The ‘merit’ could be announced and distributed to the public via printing technology. Thus, it became the way to invest social capital for the new-rich merchants as a new religious patron by promoting their merit in prints.

² Lecturer, Department of General Education School of Liberal Arts, Walailak University

Moreover, the movement of Khruba Sriwichai led the new form of pilgrimage from the sacred places to the sacred man, Khruba Sriwichai himself.

Keywords: Khruba Sriwichai, economy, cash, merit, Lanna

บทนำ

งานศึกษาเกี่ยวกับครุบาศรีวิชัย³ ในฐานะบุคคลที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของเครือข่ายวัฒนธรรมล้านนาได้ถูกผลิตออกมาอย่างต่อเนื่องโดยนักวิชาการหลากหลายสาขา กระนั้นเองงานศึกษาส่วนมากมักอธิบายปรากฏการณ์ครุบาศรีวิชัยในฐานะการต่อต้านอำนาจของรัฐบาลสยามในการเข้าควบคุมจัดการองค์การสงฆ์ท้องถิ่นผ่านพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) หรืออธิบายผ่านแนวคิด “ตนบุญ” (ผู้มีบุญ) ซึ่งเป็นขบวนการต่อต้านอำนาจของรัฐบาลกลางที่เกิดขึ้นหลายพื้นที่ในภาคเหนือและภาคอีสาน อย่างไรก็ตามงานศึกษาส่วนมากไม่ได้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในภาคเหนือภายหลังจากการพยายามแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐบาลสยามผ่านการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2416 และ 2426 รวมถึงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในปี 2427 การจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลในปี 2442 และการสร้างทางรถไฟมายังเชียงใหม่ในปี 2464 ซึ่งส่งผลกระทบต่อกลุ่มผู้มีอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจในท้องถิ่นอย่างมหาศาล

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้การเคลื่อนไหวของขบวนการครุบาศรีวิชัยได้กลายมาเป็นกลุ่มผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจกลุ่มใหม่ที่สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายชนชั้นปกครอง กลุ่มคหบดีพ่อค้าพม่า ไทใหญ่ซึ่งเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจกลุ่มเดิม กับกลุ่มคหบดีจีนซึ่งเริ่มมีบทบาทมากขึ้นภายหลังการเข้ามาของรถไฟ รวมถึงกลุ่มราษฎรสามัญที่กำลังอยู่ในภาวะเปลี่ยนผ่านทั้งทางการเมืองคือ การหลุดออกจากระบบไพร่มาสู่การเป็นแรงงานเสรีและทางเศรษฐกิจ คือ การหลุดออกจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาขบวนการครุบาศรีวิชัยในฐานะผู้กระทำการเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาเปลี่ยนผ่านของล้านนา และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการทำบุญในขบวนการครุบาศรีวิชัย

³ ในบทความนี้ใช้ “ครุบาศรีวิชัย” เนื่องจากต้องการถอดอักษรวิจิให้ใกล้เคียงกับหลักฐานร่วมสมัย แทน “ครุบาศรีวิชัย” ซึ่งเป็นเขียนตามอักขรวิธีที่นิยมใช้กันในปัจจุบัน

ขอบเขตและวิธีในการศึกษา

บทความนี้ใช้การศึกษาด้วยแนวพินิจทางประวัติศาสตร์จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ ขบวนการครูบาศรีวิชัยที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในล้านนา โดยเฉพาะ เอกสารชั้นต้นที่สำคัญซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัยกับครูบาศรีวิชัย คือ “ขอคร่าวเชียงแสน เป็น ตำนานเรื่องพระสรีวิชัย วัดบ้านปาง” แต่งโดยพระสุนทรพจนกิจตามคำขอของพญาคำจิตร- ธุระราชกูร จัดพิมพ์ในปี 2466 และ “ประวัติพระสรีวิชัย” แต่งโดยเจ้าสุริยวงศ์ สิโรต ซึ่ง ไม่ระบุปีและสถานที่พิมพ์ แต่อนุมานได้ จากงานเขียนซึ่งสิ้นสุดเหตุการณ์ในปี 2472 และการ อ้างอิงของผู้เขียนว่าได้รวบรวมและสืบถามเรื่องราวโดยตรงจากครูบาศรีวิชัย (สุริยวงศ์ สิโรต, ม.ป.ป.) ว่าคงแต่งสำเร็จระหว่างปี 2472 จนถึง 2481 ซึ่งเป็นปีมรณภาพ ของครูบาศรีวิชัย เอกสารทั้งสองชิ้นเป็นเขียนเป็นอักษรธรรมล้านนาและถือเป็นเอกสารร่วม สมัยที่เขียนขึ้นโดยบุคคลที่มีส่วนร่วมใกล้ชิดกับครูบาศรีวิชัย จึงช่วยให้เห็นภาพความ เคลื่อนไหวของขบวนการครูบาศรีวิชัยอย่างละเอียด กระนั้นก็ดีผู้ศึกษาได้พยายามใช้ หลักฐานโดยตระหนักถึงฉันทาคติของผู้เขียนที่มีต่อครูบาศรีวิชัยอันส่งผลต่อความน่าเชื่อถือ ของหลักฐานด้วย

ในบทความนี้ใช้คำว่า “ขบวนการครูบาศรีวิชัย” เพื่อมุ่งชี้ให้เห็นว่ามีได้ต้องการศึกษา เพียงแต่ตัวครูบาศรีวิชัยเท่านั้น แต่หมายรวมถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลต่างๆ อันมีครูบาศรีวิชัยเป็นศูนย์กลางที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการบูรณปฏิสังขรณ์และการ ก่อสร้างศาสนสถาน สาธารณสถานต่างๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ระหว่างปี 2463-2481

ขบวนการครูบาศรีวิชัย: เครือข่ายทางเศรษฐกิจใหม่ในยุคเปลี่ยนผ่าน

สรสวดี อ่องสกุล (2552, น. 514) ให้ความเห็นว่าล้านนาเริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบ ทุนนิยมตั้งแต่ราวปลายศตวรรษที่ 24 เมื่อมีการค้าระหว่างล้านนากับชาวพม่าในอังกฤษ แต่ กระนั้นด้วยความไม่พร้อมของล้านนาที่ยังคงผูกติดกับระบบไพร่และการไม่มีเงินตราใช้อย่าง แพร่หลาย จนกระทั่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจขนาดใหญ่อันเนื่องมาจาก 2427 โดยเฉพาะการเข้ามา ทำธุรกิจของชาวอังกฤษและชาวจีน ผนวกกับในปี 2443 มีการออกพระราชบัญญัติการเก็บ เงินค่าแรงแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119 ส่งผลให้ระบบไพร่และระบบการ เกณฑ์แรงงานที่ขึ้นอยู่กับเจ้านายท้องถิ่นสิ้นสุดลง ไพร่กลายเป็นแรงงานอิสระและ

ชาวนครศรีธรรมราชทุกคนต้องจ่ายค่าแรงแทนเกณฑ์ปีละ 4 บาทให้แก่รัฐโดยตรง อีกทั้งการกำหนดให้เก็บค่าการศึกษาฟรีพร้อมกับการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งเรียกเก็บเป็นค่าบำรุงการศึกษาจากชาวนครศรีธรรมราชอีกคนละ 1-3 บาทต่อปี ซึ่งส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนในหมู่ราษฎรทั่วไปเนื่องด้วยเงินตราเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้ใช้อย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นจากกรณีครูบาขาวปีซึ่งเป็นสานุศิษย์คนสำคัญของครูบาศรีวิชัยซึ่งถูกเรียกเก็บค่าการศึกษา 8 บาทในระหว่างระยะเวลา 4 ปีที่เดินทางไปอาศัยยังพม่า จนทางกำนันต้องขอเรียไ้เงินบริจาคจากชาวบ้านเพื่อนำมาจ่ายให้ครูบาขาวปีซึ่งไม่มีเงินติดตัว (อภิชัย ขาวปี, ม.ป.ป., น. 23)

การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานและสาธารณสถานของขบวนการครูบา-ศรีวิชัยซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2463 ภายหลังจากการพ้นข้ออธิกรณ์ครั้งที่ 1 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นของล้านนา นั่นคือการสร้างเครือข่ายทางเศรษฐกิจแบบเงินตราตั้งแต่ระดับพ่อค้าคหบดีลงไปถึงราษฎรสามัญ ในการก่อสร้างของครูบาศรีวิชัยนั้นเปลี่ยนแปลงจากจารีตเดิมที่ใช้ไม้มาเป็นการใช้ซีเมนต์และเหล็ก (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 62) เป็นสำคัญ รวมถึงการก่อสร้างสาธารณสถานของราชการซึ่งน่าจะต้องใช้สิ่งของที่มีความทันสมัยและคงทน วัสดุก่อสร้างเหล่านี้ เช่น ซีเมนต์ สังกะสี กระเบื้องมุงหลังคา สีทาบ้าน ล้วนเป็นสินค้าที่ต้องนำเข้าจากกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น ส่งผลให้ขบวนการครูบาศรีวิชัยต้องเข้าไปสัมพันธ์กับระบบการซื้อขายด้วยเงินตราอย่างเลี่ยงไม่ได้ ดังพบบัญชีที่บันทึกรายละเอียดค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างไว้อย่างละเอียด (สุริยวงศ์ สิริโรส, ม.ป.ป., น. 52-56) รวมถึงบันทึกรายละเอียดและจำนวนสิ่งของต่างๆ ที่ใช้ในการก่อสร้าง เช่นจำนวนซีเมนต์ ทราย หิน ไม้ครบถ้วน (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 62-63)

การต้องเข้าไปสัมพันธ์กับระบบเงินตรา กลไกตลาดและระบบเศรษฐกิจระดับชาวยังทำให้ขบวนการครูบาศรีวิชัยเกิดการสังสมประสพการณ์และทักษะในด้านการบริหารจัดการการเงินอย่างชำนาญ ดังปรากฏในหนังสือชีวประวัติองค์สมัยสามห้องของครูบาขาวปี (อภิชัย ขาวปี, ม.ป.ป.) ซึ่งแบ่งช่วงเวลาในการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ เป็นสามช่วง (สามห้อง) ตามความผันแปรของสภาวะทางเศรษฐกิจ กล่าวคือในช่วงแรกเป็นช่วงที่เกิดสภาวะเงินฝืด (เงินเชียม) ช่วงที่สองเป็นช่วงข้าวยากมากแพงข้าวของขึ้นราคา และในช่วงที่สามตรงกับช่วงสงครามโลกที่ค่าเงินมีการผันผวนระหว่างเงินฝืด (เงินแพงของถูก) กับเงินเฟ้อ (เงินถูกของแพง) และยังมีการให้รายละเอียดลักษณะเงินตราที่ใช้ในแต่ละช่วงอย่างละเอียด

เช่น ช่วงแรกใช้เงินใช้เงินบาทรูปช้างสามหัว กับตราปราสาททอง ช่วงที่สองเริ่มมีการใช้ธนบัตรร่วมด้วย และช่วงที่สามใช้แต่เพียงธนบัตร ส่วนเงินรูปช้างสามหัวและตราปราสาททองหายไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง การให้ความสำคัญกับสถานะทางเศรษฐกิจจนนำมาใช้แบ่งช่วงสมัยของการก่อสร้างเช่นนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับเงินตราและกลไกตลาดของขบวนการครุบาศรีวิไชยอีกด้วย

การก่อสร้างในขบวนการครุบาศรีวิไชย ไม่เพียงต้องพึ่งพาเงินตราเพื่อนำเข้าสินค้าจากกรุงเทพฯ แต่ยังต้องการแรงงานที่มีทักษะในการก่อสร้างสมัยใหม่ด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างครุบาศรีวิไชยกับหลวงอนุสารสุนทรผู้เป็นโยมอุปภูฏาก็น่าจะมีความสัมพันธ์กับธุรกิจการก่อสร้างดังกล่าวด้วย ดังจะเห็นได้จากการจ้างช่างชาวจีนของหลวงอนุสารสุนทรมาเป็นผู้ก่อสร้างวัดพระสิงห์ (ภิญญพันธ์ พจนานวณ, 2555, น. 62) หรือการจ้างช่างจีนเพื่อสร้างวิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญไชยซึ่งระบุว่าเป็นกลุ่มช่างที่มีความสามารถด้านการก่อผนังซีเมนต์ (พระสุนทรพจนกิจ, น. 34) ไม่เพียงแต่แรงงานมีทักษะเท่านั้นแต่ขบวนการครุบาศรีวิไชยยังต้องการแรงงานจำนวนมากในทุกขั้นตอนการก่อสร้าง เช่น การจ้างคนบุกเบิกแผ้วถางที่ดิน (สุริยวงศ์ สิริธรร, ม.ป.ป.) การจ้างนายช่างท้องถิ่น (อภิชัย ขาวปี, น. 19) การจ้างช่างหล่อพระ (พระสุนทรพจนกิจ, น. 63) ขบวนการครุบาศรีวิไชยจึงกลายเป็นแหล่งจ้างงานแห่งใหม่ที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาอยู่ในระบบเงินตราแทนที่ระบบเดิมที่ใช้การเกณฑ์แรงงานของผู้ปกครองท้องถิ่นหรือระบบกัลปนา ซึ่งสามารถตอบสนองความต้องการของผู้คนที่จะนำเงินไปใช้จ่ายค่าภาษีและค่าบำรุงต่างๆ ให้กับรัฐในช่วงเวลาดังกล่าว ดังตัวอย่างการจ้างช่างจีนสร้างวิหารพระอัฐารส สร้างมณฑป และปิดทองพระ รวมทั้งสิ้นใช้เงินถึง 16,390 รูปี แม้จะไม่ได้ระบุสัดส่วนว่าใช้เป็นค่าจ้างจำนวนเท่าใด แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่าคงเป็นจำนวนค่อนข้างสูง ดังเปรียบเทียบกับค่าแรงงานไร้ฝีมือในการลากไม้ที่ได้อำนาจ 50 รูปีต่อปีต่อคน (รัตนพร เศรษฐกุล, 2552, น. 277)

การก่อสร้างของขบวนการครุบาศรีวิไชยโดยมากพบว่าครุบาศรีวิไชยเป็นเพียงผู้มาเป็นประธานในการก่อสร้างเพื่อเรียกรายเงินทำบุญเท่านั้น ในบางกรณีเจ้าอาวาสวัดที่ขาดแคลนเงินทองก็มักนิมนต์ครุบาศรีวิไชยไปรับทานเนื่องจากเป็นที่เลื่อมใสของคนจำนวนมาก จากนั้นวัดต่างๆ ก็จะทำหน้าที่รับผิดชอบการก่อสร้างดังกล่าวจนแล้วเสร็จ และครุบาศรีวิไชยก็จะมาเป็นประธานในพิธีฉลองอีกครั้งหนึ่ง ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้โครงการสร้างวัดของครุบาศรีวิไชย

ดำเนินไปได้หลายแห่งพร้อมๆกัน จำนวนถึง 89 แห่งในระยะเวลาเพียงแค่สองทศวรรษ (ส่งผลให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของคนสมัยหลังว่าครุบาศรีวิชัยเป็นผู้มาบูรณปฏิสังขรณ์หรือมาสร้างด้วยตนเองจนเสร็จสิ้นทั้งหมด) การก่อสร้างของครุบาศรีวิชัยจึงก่อให้เกิดการไหลเวียนของแรงงานไปยังสถานที่ก่อสร้างต่างๆ อย่างต่อเนื่องทั่วทั้งเขตภาคเหนือตอนบน อย่างน้อยก็ในกรณีของแรงงานจีนซึ่งเป็นแรงงานที่มีทักษะในการก่อสร้างด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่คือการก่อผนังด้วยซีเมนต์และเสาโครงเหล็ก การพิจารณาจากมุมมองทางศาสนาว่าขบวนการครุบาศรีวิชัยเกิดจากความศรัทธาเพียงอย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึง ความเปลี่ยนแปลงของบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวจึงไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ระดับมวลชนนี้ได้

ขบวนการครุบาศรีวิชัย: มวลชนกับ “ตลาดเคลื่อนที่”

ดังเห็นได้ว่าการก่อสร้างศาสนสถานและสาธารณสถานจำนวนมากในขบวนการครุบาศรีวิชัยได้ก่อให้เกิดการจ้างงานและน่าจะมีการไหลเวียนของแรงงานไปตามสถานที่ก่อสร้างต่างๆ จำนวนมาก จนกลายเป็นรากฐานพลังมวลชนส่วนหนึ่งของขบวนการครุบา-ศรีวิชัย นอกจากนี้ในการเดินทางไปก่อสร้างหรือรับนิมนต์ของครุบาศรีวิชัยไปยังที่ต่างๆ นั้นพบว่ามีความคนจำนวนมากเดินทางตามไปร่วมทำบุญ เช่น เมื่อครั้งเดินทางกลับมาจากกรุงเทพฯ หลังอิทธิฤทธิ์ครั้งที่ 1 พบว่ามีผู้เดินทางมารอรับระหว่างทางเป็นจำนวนมากและที่วัดพระธาตุหริภุญไชย ลำพูน มีบันทึกว่ามีผู้เดินทางมารอรับครุบาศรีวิชัยถึง 25,000 คน หรือขบวนแห่รับที่อำเภอพานซึ่งมีผู้คนมาร่วมถึงห้าพันกว่าคน (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 27-55) ตัวเลขข้างต้นอาจดูมากเกินไปจนความเป็นจริงแต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงมวลชนที่เป็นผู้ศรัทธาที่เดินทางติดตามครุบาศรีวิชัยเป็นจำนวนมาก

มวลชนทั้งที่เป็นแรงงานและผู้มาทำบุญก่อให้เกิดอุปสงค์ในสินค้าจำนวนมากทั้งเพื่อการอุปโภคบริโภคและเพื่อการนำไปทำบุญ เช่น คราวต้องอิทธิฤทธิ์และถูกขังไว้ที่วัดศรีดอนไชยก็มีผู้ศรัทธาซื้อหาสิ่งของมาถวายทานครุบาเป็นจำนวนมาก การก่อสร้างของขบวนการครุบาศรีวิชัยจึงก่อให้เกิด “ตลาดเคลื่อนที่” ซึ่งหมายถึงพื้นที่ของการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งเพื่อทำบุญและเพื่อการกินใช้ของผู้มาทำบุญและแรงงานก่อสร้างที่เกิดขึ้นตามโครงการก่อสร้างของครุบาศรีวิชัยเมื่อเดินทางไปยังที่ต่างๆ แตกต่างจากตลาดใน

รูปแบบดั้งเดิมของลำนานาที่มีลักษณะเป็นตลาดนัด อาจติด 1 วันต่อสัปดาห์และวนไปตามหมู่บ้านต่างๆ แต่ตลาดเคลื่อนที่มีการติดตลาดอยู่ตลอดเวลาที่มีการก่อสร้าง โดยเฉพาะเมื่อครูบาศรีวิชัยมานั่งหนัก (เป็นประธาน) และควบคุมการก่อสร้างซึ่งยาวนานนับเดือนถึงหลายเดือน รวมถึงแตกต่างจากตลาดนัดในช่วงงานปอยหลวง (งานเฉลิมฉลองเสนาสนะ) ซึ่งแม้จะจัดต่อเนื่องกันหลายวันแต่ก็เป็นเพียงช่วงสั้นๆ ไม่ได้ยาวนานเช่นโครงการก่อสร้างของขบวนการครูบาศรีวิชัย

ในคราวของพระสุนทรพจนกิจถึงกับสละพื้นที่ถึงสองหน้าเพื่อบรรยายถึงความคึกคักของตลาดเคลื่อนที่ในช่วงที่ครูบาศรีวิชัยบูรณะวัดศรีโคมคำทุ่งเอี้ยง เมืองพะเยา ในปี 2465 ซึ่งระบุลักษณะสินค้าหลากหลายประเภทจากผู้ค้าที่มาจากหลายพื้นที่ ดังตัวอย่างข้อความบางตอน

“ร่องขายขึ้นเนื้อ หล้าร่องขายป(ล)า ร่องขายภิก(พริก)ยา หมากพูกือหน้อย ร่องขายหมากหนูน(ขุ่น) จุกโอซุร (ส้มจุกส้มโอ) ม่วงลำไยหมากพร้าว ... ร่องก้วยั่วว่า ทอดมันจีนขาย ... ร่องขายกับแกง ฮีรเล (ฮังเล)เนื้อส้ม ของดองอมขบเคี้ยว เนื้อส้มหนังพอง เป็นของชอบเงี้ยว ชาวเมืองเรานี้ ลาปล้าดีหนอ แกงอ่อมล้าคอ (อ้อย) ทีบขดล้า อโยธียา ภาสาเมืองใต้ (คนจากภาคกลาง) แกงเทโพชอบมัก ผู้ซื้อคืหลาย ผู้ขายคืนัก สนสอดเสี้ยวเยี่ยงยาย ... พุซน เขาหากเอื้อเพื่อ โซะสอดฝ้ายหามา ... มัจฉสังสา บริโศคา เครื่องคั่วนึ่งย่อง ลางพ่องขายกูป (หมวก) ลางพ่องขายจ้อง (ร่ม) ตัวร์แกร (ผ้าต่วนแพร)รองห่มเนื้อ คณคนโธ (กระโถนคนโท) ... โถภาดถ้วยสพะ มีพร้าพร้อม รบร้อมถมเถ ประสงค์สิ่งใด ตามใจไผ่ฝัน เซเลกคุรที (หมอนน้ำเคลือบเคลเล็ก) คมีไผ่หั้น ขาตยาควรมวน (ยาเส้นยาสูบ) ตามใจไผ่ (ใคร) จักกินสุบชวน มีมากถ้วนหลายพัน” (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 66-67)

สภาพตลาดเคลื่อนที่ดังกล่าวไม่ใช่ตลาดที่อยู่บนฐานการแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งเป็นวิธีการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่พบทั่วไปในลำนานาจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นว่า ใช้หมากแห้งเมี่ยง หรือเกลือเป็นเงินทอน (รัตนพร เศรษฐกุล, 2552, น. 124) แต่ตลาดอยู่บนฐานของการซื้อขายแบบด้วยระบบเงินตรา ดังระบุว่าผู้ “มีสหาเงินสังคี่ได้” (มีเงินกินอะไรก็ได้) (พระ

สุนทรพจนกิจ, 2466, น. 67) ตลาดเคลื่อนที่จึงกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าแบบใหม่ที่ทำให้เกิดการไหลเวียนของเงินตราในท้องถิ่น

นอกจากผู้ค้าที่มาจากหลายแห่งแล้ว พบว่าผู้ที่มาทำบุญเองก็มีพื้นเพหลากหลายด้วย มิใช่แต่เพียงผู้คนในเขตภาคเหนือตอนบนเท่านั้น แต่ยังมีศรัทธาชนที่มาจากเชียงใหม่ เชียงตุง แส่นหวี สิบป้อ เมืองนาย ลายคำ กิ่งม้า หมอกใหม่ (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 65-66) คนกลุ่มนี้น่าจะไม่ใช่เป็นเพียงผู้ศรัทธาในครูบาศรีวิไชยเท่านั้น แต่คงเป็นกลุ่มพ่อค้าวัวต่างที่ทำการค้าในเขตห้าเชียง (เชียงทอง เชียงรุ่ง เชียงตุง เชียงราย เชียงใหม่) เนื่องจากพะเยาอยู่บนเส้นทางการค้าดังกล่าวกลุ่มพ่อค้าจึงมาหยุดพักเพื่อทำบุญและขายสินค้าในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ยังพบรายชื่อกลุ่มผู้มาทำบุญที่เป็นชาวไร่ท้าว (ชาวไทยในแถบที่ราบภาคกลาง) และ กลุ่มชาวพะโค หงสา ตะไค้ง (ย่างกุ้ง) (เพ็งอ้ง, หน้าเดียวกัน) คนเหล่านี้ก็คงเป็นกลุ่มพ่อค้าที่เดินทางมาทำการค้าในแถบล้านนาเช่นกัน สอดคล้องกับการแบ่งกลุ่มการค้าระหว่างรัฐของล้านนาโดย รัตนพร เศรษฐกุล (2552, น. 127-141) เป็น 4 กลุ่ม คือการค้ากับจีนตอนใต้ การค้าห้าเชียง การค้ากับพม่า และการค้ากับสยาม

ไม่เพียงแต่พ่อค้าจากต่างถิ่นเท่านั้น ในการก่อสร้างของขบวนการครูบาศรีวิไชยยังพบรายชื่อบุคคลหลายชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญกับเศรษฐกิจของล้านนา เช่น จองจีนะ พกาสัย คำ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์พม่า ส่างบุญณะ ส่างพ้าง ซึ่งเป็นกลุ่มไทใหญ่ จินจัน จินฟู ซึ่งเป็นคนจีน (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 62-63) ว่าได้รับบริจาคเงินในการก่อสร้าง กลุ่มคนเหล่านี้คงไม่ใช่เพียงผู้อุปถัมภ์รายใหญ่เท่านั้นแต่คงเป็นกลุ่มพ่อค้าในท้องถิ่นที่ได้ผลประโยชน์จากการค้าขายของตลาดเคลื่อนที่ด้วย นอกจากนี้ความกระตือรือร้นของกลุ่มผู้ปกครองและข้าราชการท้องถิ่นในการต้อนรับครูบาศรีวิไชย เช่น ในกรณีของอำเภอพานที่มีการประดับตกแต่งที่ว่าการอำเภอและโรงพัก หรือที่พะเยาซึ่งมีกลุ่มข้าราชการท้องถิ่นออกมาคอยรอรับ ขบวนเดินทางของครูบาศรีวิไชย น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการให้ขบวนการครูบาเข้ามาก่อสร้างในท้องถิ่นของตนเองเพื่อจะได้เกิดตลาดเคลื่อนที่ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มของตนเองด้วย

ภายหลังจากการบูรณะและก่อสร้างถาวรวัตถุที่วัดศรีโคมคำทุ่งเอี้ยงของครูบาศรีวิไชย ซึ่งถือเป็นงานครั้งสำคัญในช่วงต้นของขบวนการครูบาศรีวิไชย เจ้าแก้วนรวิชัย เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ได้มีมติให้ครูบาศรีวิไชยมาเป็นประธานในการบูรณปฏิสังขรณ์วิหาร

หลวงวัดพระสิงห์ การนิมนต์ครั้งนี้ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตของกลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นที่โดนลดอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยรัฐบาลสยาม จนไม่สามารถเป็นผู้อุปถัมภ์หลักในการทำบำรุงศาสนสถานประจำเมืองได้ ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามย้าย “ตลาดเคลื่อนที่” ของขบวนการครุบาศรีวิชัยจากพะเยามายังเชียงใหม่ ดังจะเห็นได้ว่าหลังจากการก่อสร้างที่วัดพระสิงห์เพียงไม่กี่ปีก็มีการนิมนต์เพื่อมาบูรณะวัดสวนดอก ทั้งสองวัดล้วนเป็นโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ที่ต้องใช้เวลานาน กลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นจึงคงได้ประโยชน์ทั้งจากการไหลเวียนของตลาดแรงงานและตลาดสินค้าเคลื่อนที่ดังนั้น อนึ่งการสร้างตลาดสดเพื่อเก็บค่าเช่าที่ก็เป็นวิธีการปรับตัวของกลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นเพื่อชดเชยรายได้ที่หายไปจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลสยาม (สร้อยดี อ่องสกุล, 2552, น. 537-538) สอดรับกับการนิมนต์ครุบาศรีวิชัยที่นอกจากทำให้เกิดตลาดเคลื่อนที่แล้ว ตลาดสดในท้องถิ่นก็ได้รับผลประโยชน์จากการจับจ่ายของมวลชนที่มาพร้อมขบวนการครุบาศรีวิชัยเช่นกัน

เศรษฐกิจแบบเงินตรา กับ อำนาจใหม่ในการอุปถัมภ์พุทธศาสนา

การที่กลุ่มเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองเดิมถูกลดสถานะลงเป็นเพียงข้าราชการภายใต้โครงสร้างอำนาจของรัฐบาลสยาม ทำให้สิทธิประโยชน์และอำนาจที่เคยมีค่อยๆ สลายลงไป การออกประกาศห้ามการเกณฑ์แรงงานประเภทต่างๆ ส่งผลต่อผู้ปกครองท้องถิ่นไม่เพียงแต่ในเชิงเศรษฐกิจแต่ยังรวมถึงอำนาจบารมีในฐานะผู้อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพุทธศาสนาอีกด้วย เนื่องจากไม่สามารถเกณฑ์แรงงานมาช่วยในการสร้าง หรือซ่อมแซมวัดวาอารามต่างๆ ได้ แม้กระทั่งวัดสำคัญของบ้านเมือง เช่น วัดพระสิงห์ หรือวัดสวนดอกซึ่งเป็นที่บรรจุอัฐิของราชตระกูลอีกด้วย การเสียค่าแทนการเกณฑ์แรงงานก็กลายเป็นภาระให้แก่เหล่าผู้ปกครองจำนวนไม่น้อย เช่น เจ้าหลวงที่รัฐบาลงดเว้นการเก็บค่าเกณฑ์แรงงานแก่บ่าวไพร่เพียงแค่ 400 คนเท่านั้น (รัตนพร เศรษฐกุล, น. 253) ภาระค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เหลือจึงตกเป็นของเจ้าหลวงซึ่งถูกลดรอนอำนาจลงมากขึ้นเรื่อยๆ จนผู้ปกครองบางคนถึงกับต้องนำกิจการตลาดสดของตนไปเป็นหลักทรัพยค้ำประกันกู้ยืมหรือขายหุ้นให้แก่พ่อค้าชาวจีน (สร้อยดี อ่องสกุล, 2552, น. 538)

วิกฤตดังกล่าวส่งผลให้อำนาจในการอุปถัมภ์พุทธศาสนาเปลี่ยนเข้าไปสู่กลุ่มพ่อค้าหบดีซึ่งเติบโตมาพร้อมกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราในภาคเหนือ เช่นวัดจำนวนมากในเชียงใหม่ ลำปาง และแพร่ซึ่งสร้างขึ้นหรือได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยคหบดีชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ ขณะที่การอุปถัมภ์พุทธศาสนาของกลุ่มพ่อค้าชาวจีนในภาคเหนือคงมีส่วนสัมพันธ์กับ “การพยายามทำตัวให้เป็นไทย” ในช่วงรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงมีพระศนะรังเกียจชาวจีน เช่น หลวงอนุสารสุนทร (สุนธีร์ ชั่วยังแสง) ซึ่งเป็นโยมอุปฐากที่ใกล้ชิดครูปาครีวไชยมาตั้งแต่หลังต้องอภิศักครั้งแรกในปี 2463 หรือเจ้าแก้วโหวง ซึ่งเป็นผู้นิมนต์ครูปาครีวไชยให้นั่งรถยนต์ของตนขึ้นดอยสุเทพเป็นปฐมฤกษ์ภายหลังจากการทำถนนเสร็จในปี 2478

พระราชบัญญัติการเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ทำให้ไพร่เป็นอิสระจากการควบคุมของผู้ปกครองท้องถิ่นและเปิดโอกาสในการทำงานและสะสมทุนทั้งจากการเป็นแรงงานรับจ้างหรือการผลิตเพื่อขายมากขึ้น สามัญชนทั่วไปจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในตลาดและระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น จนกระทั่งมีโอกาสเลื่อนสถานะมาเป็นผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนา รายใหม่ได้ ในขบวนการครูปาครีวไชยมีหลักฐานว่าราษฎรสามัญหลายคนได้ขยับสถานะมาเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาด้วยการสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ซึ่งแม้จะไม่ใช่อำนาจก่อสร้างที่มีขนาดใหญ่โต แต่ก็เป็สิ่งก่อสร้างที่มีความสำคัญในวัด เช่น นายก้อนกับลูกสร้างศาลาเป็นเงิน 100 รูปี นายหมูลสร้างส้วม นอกจากนี้ยังพบรายชื่อของผู้อุปถัมภ์ที่น่าจะไม่ใช่นายในพื้นถิ่นแต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มาจากที่สูงเช่น นายองไก่อ๋ บ้านองแซ ร่วมกับพระอินทะสร้างศาลาเป็นเงิน 320 รูปีเยย ที่วัดพระธาตุตอดยเก็ง (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น. 36) จากชื่อและชื่อหมู่บ้านสันนิษฐานว่านายองไก่อ๋น่าจะเป็นชาวลัวะ ที่อาศัยอยู่บริเวณเขตฮอด-แม่ตืน ซึ่งมีชาวลัวะอาศัยอยู่มาก น่าสังเกตว่าจำนวนเงินที่นำมาทำบุญเป็นจำนวนเงินที่ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับรายได้ของราษฎรในยุคนั้น เช่น ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 แรงงานไร้ฝีมือได้ค่าจ้างจากการทำป่าไม้ปีละเพียง 50 ปี ขณะที่แรงงานที่มีความชำนาญจะได้อยู่ราว 60-80 รูปี (รัตนพร, น. 277) เงินทำบุญจำนวนสูงเช่นนี้จึงน่าจะมาจากการสะสมทุนจากการค้าขายสินค้าของราษฎร ซึ่งในกรณีที่ยกมาข้างต้น คือวัดพระธาตุตอดยเก็ง สันนิษฐานว่าคงมาจากการค้าระหว่างเส้นทางแม่น้ำปิง เศรษฐกิจแบบเงินตราจึงมีส่วนเลื่อนสถานะราษฎรสามัญชนให้กลายเป็นผู้อุปถัมภ์รายใหม่ในพุทธศาสนาและยังเปิดโอกาสให้ผู้คนสามารถใช้ “เงิน” ในการทำบุญแทนการอุทิศ “แรงงาน” ของตนเอง

ขบวนการครูบาศรีวิชัย ศูนย์รวมทางศาสนาในล้านนาช่วงเวลาเปลี่ยนผ่าน

จากหลักฐานสมุดข่อยว่าด้วยรายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ซึ่งน่าจะจัดทำขึ้นในช่วงที่มีการปฏิรูปการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 พบว่าในเชียงใหม่มีคณะสงฆ์ที่แตกต่างกันถึง 18 นิกาย ประกอบด้วยนิกาย เชียงใหม่, เชียงแสน, น่าน, ไธย (ไทย), มอญ, เถน, จักราย (วัชราย), นายเขิน, เขิน, ครอง, แพร์, ลัวะ, แม่ปะละ, ยอง, ม่าน (พม่า), ลวง, เจี้ยว (ไทใหญ่), หลวย กระนั้นก็ตามนิกายต่างๆ คงมิได้มีความแตกต่างในแง่ของการตีความและปฏิบัติพระธรรมวินัย แต่หมายถึงกลุ่มพระที่สืบต่อมาจากอุปัชฌายาจารย์เดียวกันในแต่ละท้องถิ่น และมีการขึ้นตรงต่อกันในสายปกครองระดับต่ำที่ต่างกัน เพราะพบว่าพระต่างนิกายยังคงร่วมอุโบสถกรรมด้วยกันได้ (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2518) ทั้งนี้ในแต่ละนิกายน่าจะมิวัตรปฏิบัติหรือแนวทางบางอย่างที่แตกต่างกันบ้าง เช่น วิธีการครองผ้า ดังเช่นข้อสันนิษฐานของ เพ็ญสุภา สุขคตะ (2559) ว่าด้วยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างนิกายกับแนวปฏิบัติเรื่องการครองผ้าและเครื่องบริวารประจำตัว เช่น พัดใบตาล ไม้เท้า

การปฏิรูปการปกครองสงฆ์ด้วยการรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางผ่านพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในปี 2445 ไม่เพียงแต่ทำให้รูปแบบการปกครองสงฆ์ดั้งเดิมของล้านนาในระบบหมวดอุโบสถ (การปกครองโดยมีเจ้าอุปัชฌาย์หัวหมวดอุโบสถเป็นผู้ปกครองดูแลพระสงฆ์ในวัดต่างๆ ที่ขึ้นกับหมวดอุโบสถแห่งนั้น) หดอำนาจในการปกครอง หากแต่ในนิกายต่างๆ เองก็คงต้องเผชิญกับปัญหาด้านการถือข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่อาจไม่ตรงตรงกับแนวปฏิบัติของสงฆ์จากส่วนกลาง รวมถึงการถูกจัดความสัมพันธ์เข้ากับคณะสงฆ์ผู้ปกครองแบบใหม่ที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางสายอุปัชฌาย์กับตนมาก่อนคงส่งสร้างแรงกดดันภายในอยู่ไม่น้อย

ในภาวะที่องค์กรสงฆ์ในล้านนาอยู่ท่ามกลางวิกฤตด้านอุดมคติเชิงศาสนาเช่นนี้ กลับมีส่วนผลักดันให้ขบวนการครูบาศรีวิชัยกลายเป็นที่นิยมนับถือของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในล้านนาจำนวนมาก เนื่องจากขบวนการครูบาศรีวิชัยมีการแสดงออกถึงอุดมการณ์ทางศาสนาที่ชัดเจน คือ การสะสมบุญบารมีและการบรรลุอรหัตผล ดังเห็นได้จากบทสวดที่เชื่อกันว่าสืบทอดมาจากครูบาศรีวิชัย คือ ปารมี 30 ทัส และ ปารมี 9 ขั้นที่สะท้อนการสะสมบุญตามแบบอย่างของพระโพธิสัตว์ แม้ว่าในขบวนการครูบาศรีวิชัยจะมีข้อปฏิบัติ

บางอย่างที่เป็นรูปแบบเฉพาะของตนเอง เช่น การครองผ้าแบบมัดดอก การถือไม้เท้า การห้อยประจำ แต่ก็ไม่เคยมีการเรียกร้องให้พระสงฆ์ที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์หรือเข้าร่วมขบวนการครูบาศรีวิชัยต้องปฏิบัติตามแบบแผนดังกล่าว เช่น กรณีครูบาขาวปีหลังถูกจับสึกเป็นเพียงปะขาว ก็ยังคงถือตนเองว่าอยู่ในแนวทางของครูบาศรีวิชัย คือการสะสมบุญบารมีด้วยการสร้างศาสนสถานและสาธารณสถานเช่นเดิม การที่ขบวนการครูบาศรีวิชัยเน้นอุดมการณ์ในเชิงโลกุตระเป็นแนวทางสำคัญนี้เองส่งผลให้ขบวนการครูบาศรีวิชัยเรียกความศรัทธาได้จากพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนอย่างไม่จำกัดนิกาย ขบวนการครูบาศรีวิชัยจึงกลายเป็นศูนย์รวมทางศาสนาของล้านนาท่ามกลางภาวะเปลี่ยนผ่านของอำนาจจากท้องถิ่นสู่ส่วนกลาง

อุดมการณ์ทางศาสนาที่มีความชัดเจนของครูบาศรีวิชัยยังปรากฏชัดเจนจากหลักฐานร่วมสมัย โดยเฉพาะในเรื่องของ บารมี ทั้งทานบารมี ศีลบารมี และอุเบกขาบารมี (สุริยวงศ์ สิริโรธ, ม.ป.ป., น.4) ในการจารพระธรรมบิณฑานของครูบาศรีวิชัยก็มักลงท้ายด้วยการแสดงความปรารถนา “หื้อข้าได้ตรัสรู้ประหยาสัพพะปัญญาโพธิญาณเจ้า” (สิงฆะวรรณสัย, 2522, น. 1) คติการสะสมบุญบารมียังคงถูกเน้นย้ำอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการสร้างวัดไว้ตามถนนที่ผู้ศรัทธาร่วมกันสร้างขึ้นสู่พระธาตุดอยสุเทพตามลำดับขั้นของการบรรลุนิพพาน คือ วัดศรีโสดาแทนโสดาบัน วัดตลาดแทนสกิทาคามี วัดอนาคามีซึ่งยังไม่ทันสร้าง และพระธาตุดอยสุเทพแทนอรหัตผล (สิงฆะ วรรณสัย, น.20) หรือบทธวดปารมี 9 ชั้น ก็มีลักษณะที่เป็นรูปธรรม เข้าถึงและเข้าใจง่ายแก่คนทั่วไป เนื่องจากไม่ได้ใช้ภาษาบาลีแต่กลับใช้ภาษาพื้นเมืองอย่างง่าย ๆ ในการอธิบายถึงผลบุญจากการสะสมบุญบารมีทำให้คนนำไปใช้สวดได้เอง การขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราและการผลิตเพื่อค้าซึ่งมีผลตอบแทนในลักษณะที่เป็นรูปธรรมคือเงินและกำไรสอดรับอย่างดีกับขบวนการครูบาศรีวิชัยซึ่งก็มุ่งเน้นลักษณะที่เป็นรูปธรรมของการสะสมบุญบารมี จึงเป็นเหตุให้ขบวนการครูบาศรีวิชัยสามารถขยายตัวได้ในระดับมวลชนอย่างรวดเร็ว

“บุญบารมีที่มองเห็นได้”: คติการทำบุญใหม่ในขบวนการครูบาศรีวิชัย

ลักษณะที่เป็นรูปธรรมของการสะสมบุญบารมีในขบวนการครูบาศรีวิชัยไม่เพียงแต่ปรากฏในลักษณะของการสร้างวัดแทนระดับการบรรลุนิพพานหรือบทธวดที่เข้าใจง่ายเท่านั้น หากแต่ขบวนการครูบาศรีวิชัยยังคงเปิดโอกาสให้ผู้ทำบุญสามารถเลือกสรรรูปแบบหรือ

สัดส่วนในการทำบุญของตนเองได้ด้วย เช่น การเลือกรับเป็นผู้ทำบุญถวายเสาวहार สร้างศาลา แม้กระทั่งสร้างห้องส้วม (พระสุนทรพจนกิจ, 2466, น.35-36, 60-62) หรือการทำบุญค่าแผ้วถางที่ดิน (สุริยวงศ์ สิโรรส, ม.ป.ป., น.40) ลักษณะดังกล่าวทำให้ “ผลบุญ” ในขบวนการครูบาศรีวิไชยปรากฏในลักษณะของ “บุญบารมีที่มองเห็นได้” ผู้ทำบุญรู้ได้อย่างชัดเจนว่าเงินตราที่ตนทำบุญนั้นจะปรากฏออกมาในรูปลักษณะใด ผู้ทำบุญจึงสามารถคาดการณ์และกำหนดจำนวนเงินทำบุญกับวัตถุที่ตนเองต้องการเลือกทำบุญได้อย่างเป็นรูปธรรม คติการทำบุญเช่นนี้ต่างไปจากในสมัยจารีตซึ่งผู้ปกครองท้องถิ่นยังคงมีอำนาจในการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำนุบำรุงวัดวาอารามต่างๆ ซึ่งในลักษณะดังกล่าวไพร่ที่ถูกเกณฑ์แรงงานเป็นเพียงผู้ร่วมบุญหรือเป็นส่วนหนึ่งของบุญที่มาจากชนชั้นปกครองเท่านั้น

การทำบุญกับขบวนการครูบาศรีวิไชยยังคงสร้าง “บุญบารมีที่มองเห็นได้” ในลักษณะที่เป็นสาธารณะผ่านการประกาศรายชื่อผู้ทำบุญ ลักษณะเช่นนี้แตกต่างไปจากการเอ่ยนามผู้ทำบุญหลังจากการถวายและให้พรโดยทั่วไป แต่ในขบวนการครูบาศรีวิไชยมีการบันทึกรายชื่อผู้ทำบุญอย่างเป็นระบบ และรายชื่อเหล่านี้ได้ถูกจัดพิมพ์เป็นหนังสือแพร่กระจายในวงกว้าง เช่น หนังสือขอคร่าวเขียนแสนของพระสุนทรพจนกิจ (2466) ซึ่งจัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์อุปัชฌาย์เป็นจำนวนถึง 1,000 เล่ม เพื่อจัดจำหน่ายแก่สาธารณชน ในหนังสือเล่มนี้มีรายชื่อออกนามผู้ทำบุญไว้อย่างละเอียดตั้งแต่ระดับสามัญชน คหบดี ไปจนถึงเจ้าผู้ครองนคร หากเป็นกลุ่มคนก็มีการระบุชาติพันธุ์อย่างชัดเจน เช่น แม้ว (ม้ง) มูเซอ เงี้ยว (ไทใหญ่) การออกนามบุคคลเช่นนี้ไม่เพียงแต่เป็นการประกาศบุญบารมีที่มองเห็นได้ในระดับสาธารณะเท่านั้น การทำบุญกับขบวนการครูบาศรีวิไชยจึงเป็นการสะสมทุนทางสังคมของกลุ่มชนชั้นนำและพ่อค้า และเป็นการประกาศ “บุญบารมี” และอำนาจในการอุปถัมภ์ใหม่ของตนแทนที่ชนชั้นนำเดิมด้วยดังกรณีของวิหารวัดศรีโคมคำทุ่งเอี้ยงซึ่งผู้ทำบุญรายใหญ่ล้วนแต่เป็นพ่อค้าคหบดีและผู้นำระดับชุมชนไม่ใช่กลุ่มเจ้าซึ่งเป็นชนชั้นนำเดิมเลย

ขบวนการครูบาศรีวิไชยเป็นกลุ่มแรกในล้านนาที่นำเอาสัญลักษณ์สิบสองนักษัตรมาใช้เป็นสัญลักษณ์แทนบุคคลในงานศิลปกรรม (เหม็นต์ สุนทร, 2552, น.31) โดยทั่วไปครูบาศรีวิไชยสร้างรูปเสื่อเพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนตนไว้ในสถานที่ที่ตนได้เดินทางไปก่อสร้างแทบทุกแห่ง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของผู้เขียนบทความพบว่ากรณีวัดเวียงดง เชียงใหม่เป็นตัวอย่างของการใช้รูปประดับปิ่นกษัตริย์ที่แตกต่างจากทั่วไป จารึกบนแผ่นไม้หน้าวิหารซึ่ง

สลักด้านบนเป็นรูปเสือก่่าวถึงการมาบูรณปฏิสังขรณ์วัดเวียงดังของครูบาศรีวิไชยในปี 2475 แล้วเสร็จในปี 2476 แต่ส่วนของหน้าบันวิหารหลังนี้นั้นไม่เพียงแต่ประดับรูปปั้นกษัตริย์เสือก่่าวเป็นสัญลักษณ์ของครูบาศรีวิไชยไว้ตรงกลางล้อมรอบด้วยเรือนแก้วเหนือประตูบานกลางเท่านั้น หากแต่ยังปรากฏภาพสัตว์ประจำปีนักษัตรซ้อนไว้ระหว่างลวดลายพันธุ์พฤกษาทั่วทั้งหน้าบัน ขณะเดียวกันบริเวณเหนือประตูข้างซ้ายขวานั้นปรากฏรูปประจำปีนักษัตรฉลูและกุน (เป็นช้างตามคติล้านนา) อยู่ในเรือนแก้วขนาดเล็กกว่าเสือก่่าวแต่ใหญ่กว่านักษัตรอื่นๆ (ภาพที่ 1) การให้ความสำคัญกับทุกปีนักษัตรบนหน้าบันวิหารวัดเวียงดังน่าจะเป็นการแสดงถึง “บุญบารมีที่มองเห็นได้” ของผู้ร่วมทำบุญที่ไม่ได้ปรากฏในลักษณะของการประกาศชื่อ และใช้สัญลักษณ์นักษัตรแทน อันหมายถึงศรัทธาชนที่ร่วมทำบุญกับครูบาศรีวิไชยในการสร้างวิหารวัดเวียงดังนี้ได้รับการประกาศผลบุญอย่างเท่ากันทั้งหมด (ครบทุกปีนักษัตร) บนหน้าบัน แต่การเลือกให้นักษัตรฉลูและกุนอยู่บนส่วนสำคัญของหน้าบันและมีขนาดใหญ่กว่านักษัตรอื่นน่าจะหมายถึงปีนักษัตรของผู้ทำบุญรายใหญ่สองคนในการสร้างวิหารหลังนี้

ภาพที่ 1 ลายประดับรูปนักษัตรทั้งสิบสองบนหน้าบันวิหารวัดเวียงดัง

ขบวนการครูบาศรีวิไชย: ตบบุญ กับ การแสวง(ตน)บุญแบบใหม่

ความเชื่อในเรื่องพระบรมสารีริกธาตุและศาสนสถานที่สำคัญตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกและความเชื่อเรื่องพุทธพยากรณ์ต่างๆ ทำให้คนล้านนาตั้งแต่อดีตนิยมเดินทางไปแสวงบุญยังพระธาตุเจดีย์องค์สำคัญหรือรอยพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ในดินแดนต่างๆ บนเครือข่ายวัฒนธรรมล้านนา ด้วยเชื่อว่าจะได้รับอานิสงส์ที่แรงกล้า หรือการไปนมัสการพระธาตุเจดีย์ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของดวงวิญญาณตนก่อนจะมาก่อเกิดเป็นมนุษย์ (ชุธาตุ) (สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, 2553, น. 97-130) ซึ่งเป็นที่นิยมแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 การเดินทางไปแสวงบุญดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการไปนมัสการศาสนสถานที่สำคัญ รัตนาวร เศรษฐกุล (2552, น. 114-115) มองว่าเป็นยังเป็นกลไกในการกระจายผลผลิตของชุมชนไปยังพื้นที่อื่นๆ ในระหว่างการแสวงบุญและการแวะเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง

การก่อสร้างของขบวนการครูบาศรีวิไชยซึ่งกระจายตัวอย่างกว้างขวางทั่วภาคเหนือจึงไม่ได้แค่เปิดโอกาสให้แรงงานอิสระได้เดินทางติดตามครูบาศรีวิไชยไปรับจ้างก่อสร้างเพื่อหาเงินตรามาใช้จ่ายเท่านั้น แต่ยังเป็นโอกาสสำคัญในการเดินทางไปแสวงบุญยังสถานที่ต่างๆ พร้อมกันกับการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเส้นทาง โดยเฉพาะในช่วงนอกฤดูทำนา ดังกรณีการสร้างถนนขึ้นดอยสุเทพซึ่งผู้คนหลังไหลมาช่วยกันสร้างหลังการเก็บเกี่ยว ขณะเดียวกันการเดินทางไปเข้าร่วมขบวนการครูบาศรีวิไชยเองก็กลายเป็นการแสวงบุญอีกแบบหนึ่ง ดังพบว่าเมื่อครูบาศรีวิไชยเดินทางไปยังที่ใดก็มีผู้คนจากบ้านเมืองรอบข้างเข้ามาทำบุญกับครูบาศรีวิไชยเสมอ เนื่องจากความเชื่อในเรื่องการเป็นตบบุญของครูบาศรีวิไชย การได้มีโอกาสมานมัสการครูบาศรีวิไชยจึงการเป็นการแสวงบุญกับตบบุญที่ยังมีชีวิต

จากหลักฐานร่วมสมัยซึ่งบรรยายถึงการให้ความเคารพต่อครูบาศรีวิไชยในระดับเดียวกับพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้า เช่น เมื่อครั้งที่ครูบาศรีวิไชยเดินทางออกจากแม่จะจานเพื่อไปยังเมืองพานมีผู้ศรัทธาจำนวนหนึ่งนอนลงเพื่อเอาแผ่นหลังตนเองเป็นสะพานให้ครูบาศรีวิไชยได้เหยียบข้าม โดยปรารถนาผลบุญเช่นเดียวกับการสะสมบุญบารมีของสุเมธดาบส (ซึ่งในกาลต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโคตรมะ) ที่นอนให้พระทีปังกรพุทธเจ้าเหยียบข้ามปลักโคลน (พระสุตทพจนกิจ, 2466, น. 48) เช่นเดียวกับกรณีลูกใหม่หลวง บ้านช่างฆ้องซึ่งกระทำแบบเดียวกันในคราวที่รับครูบากลับมายังลำพูนหลังลงไปชำระข้ออิทธิฤทธิ์ที่กรุงเทพฯ ในปี 2463 หรือชาวบ้านที่ไปรอรับครูบาศรีวิไชยในเหตุการณ์เดียวกัน ต่างก็นำเอาผ้าคลุม หรือผ้าโพกหัว

ลงแผ่นลาดให้ครุบาศรีวิไชยเหยียบเพื่อเป็นสิริมงคล การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้คนมีความศรัทธาในตัวครุบาศรีวิไชยประหนึ่งเป็นพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ดังนั้นการแสวงบุญกับครุบาศรีวิไชยในพระชนมของผู้นคนสมัยดังกล่าวคงมีอานิสงส์ไม่ต่างจากการไปแสวงบุญยังพระธาตุเจดีย์สำคัญ ขบวนการครุบาศรีวิไชยจึงได้สร้างรูปแบบของการแสวงบุญแบบใหม่ที่ไม่ใช่การแสวงบุญกับสถานที่สำคัญทางศาสนา แต่เป็นการแสวง(ตน)บุญที่มีบารมีเฉกเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ การแสวง(ตน)บุญเช่นนี้ยังคงปรากฏร่องรอยสืบมาในครุบาขาวปีและครุบาวงศ์ผู้เป็นศิษย์ของครุบาศรีวิไชย แม้หลังจากมรณภาพแล้วก็ยังมีการเก็บศพและมีการแสวงบุญครั้งใหญ่ประจำปีในช่วงที่มีการเปลี่ยนผ้าที่ใช้หุ้มศรีระร่างของครุบาทั้งสอง

สรุป

การขยายตัวของมวลชนผู้ศรัทธาในขบวนการศรีวิไชย มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ โดยปราศจากบริบท หรือเกิดขึ้นเพียงเพราะความเชื่อความศรัทธาส่วนบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราและการผลิตเพื่อค้าในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน ขบวนการครุบาศรีวิไชยได้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สร้าง “ตลาดเคลื่อนที่” อันเอื้อประโยชน์ให้แก่ชนชั้นนำเดิมที่สูญเสียอำนาจจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลสยาม และพ่อค้าคหบดีซึ่งเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคมที่กำลังเติบโตจากการค้า รวมถึงเป็นศูนย์กลางของการจ้างงานและการแสวงบุญของราษฎรสามัญชนที่เพิ่งหลุดพ้นพันธนาการของระบบเกณฑ์แรงงานมาสู่การเป็นแรงงานอิสระที่มีพันธะหน้าที่ในการเสียภาษีในรูปของเงินตราให้แก่รัฐ และด้วยอุดมการณ์ทางศาสนาที่มีลักษณะเป็นรูปธรรม รวมถึงเปิดกว้างให้แก่พระสงฆ์และผู้คนทุกระดับสอดคล้องกับการขยายตัวของการใช้เงินตราที่ลงไปสู่ระดับท้องถิ่น ขบวนการครุบาศรีวิไชยจึงก่อให้เกิดคติการทำบุญแบบใหม่ซึ่งเป็นการทำบุญโดยได้รับผลบุญที่ “มองเห็นได้” สะท้อนกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนจากระบบการผลิตแบบยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อขายบนพื้นฐานของเงินตราที่มีผลตอบแทนในลักษณะที่ “มองเห็นได้” เช่นเดียวกัน ขบวนการครุบาศรีวิไชยจึงเป็นภาพสะท้อนที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของล้านนาในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 25

เอกสารอ้างอิง

- คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2518). *รายชื่อวัดและนิกายสงฆ์โบราณในเชียงใหม่ ภาคปริวรรต ลำดับที่ 7*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2559, 1 มีนาคม). *ครูบาอุปละแห่งสำนักดอยแต นิกาย “สวนดอก” หรือ “ป่าแดง”?*. [เฟซบุ๊ก]. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10153915914478851&set=t.754034519&type=3&theater>
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2555). แสงเงาของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ฉายทับ ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา: การช่วงชิงความหมายของพื้นที่ระหว่างล้านนากับสยาม (ทศวรรษ 2440-พ.ศ. 2475). *วารสารหน้าจั่ว*, (9), 41-70.
- รัตนพร เศรษฐกุล. (2552). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ซิลเวอร์ม.
- สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ. (2553). *โครงการปริวรรตพระคัมภีร์ล้านนา*. เชียงใหม่: สุทินการพิมพ์.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2552). *ประวัติศาสตร์ล้านนา (พิมพ์ครั้งที่ 6)*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สิงฆะ วรรณสัย. (2522). *สารประวัติครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย*. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.
- สุนทรพจนกิจ. พระ. (2466). *ขอคร่าวเชียงใหม่ เป็นตำนานเรื่องพระสิริไชย วัดบ้านปาง*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์อุปโยคิน.
- สุริยวงศ์ สิโรตส. (ม.ป.ป.). *ประวัติของท่านพระสิริไชย*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- เหมันต์ สุนทร. (2552). *สิบสองนักซ์ตรความเชื่อที่แสดงออกในงานศิลปกรรมล้านนา: กรณีศึกษาวัดในเชียงใหม่ (การค้นคว้าอิสระหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต)*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อภิชัย ขาวปี. (ม.ป.ป.). *ชีวิตประวัติองค์สมัยสามห้อง*. เชียงใหม่: เวียงแก้วการพิมพ์.